

KAKO IZLOŽITI KNJIGU: IZLAGANJE KNJIŽNE GRAĐE

KORALJKA JURČEC KOS

Galerija Klovićevi dvori, Zagreb

koraljka.jurcec.kos@galerijaklovic.hr

U sklopu predložene teme koja propituje muzealnu praksu prezentacije knjižne građe željela sam izdvojiti nekolicinu iskustava proizašlih iz izložbene djelatnosti Galerije Klovićevi dvori. Izložba *Ilustracija u Hrvatskoj XIX. st.*, održana u našim izložbenim dvoranama u prizemlju od 8. ožujka do 3. travnja 2011. g., konkretnom je realizacijom pokazala moguće načine obrade i izlaganja knjižne građe, kao i specifičnosti galerijskog posredovanja između knjige kao eksponata i krajnjih korisnika muzejskih sadržaja – široke publike, tj. posjetitelja svih dobnih skupina. Zamisao o izložbi temeljila se na znanstvenom istraživanju ilustracije u publikacijama objavljenima između 1838. i 1900. g. u hrvatskim tiskarama, ne isključivo na hrvatskom jeziku (što je bilo uvjetovano tadašnjim povijesnim i političkim okolnostima). Povijesni kontekst predstavljen je zahvaljujući recenzentu izložbe prof. dr. sc. Zoranu Velagiću. Uz to, pregled literature sadržavao je moguća polazišta za daljnja istraživanja muzealaca i knjižničara u smislu mogućih izložbenih predstavljanja srodne knjižne građe.

O TEMI I KONCEPCIJI IZLOŽBE

Prepoznavanje ilustracije kao likovne vrste, koja se u publikacijama osobito

etablirala upravo u 19. st. zahvaljujući uvođenju tehnoloških inovacija u tiskarstvo, a koja ne bi trebala biti sekundarna knjižnična građa ili isključivo građa muzejskih povijesnih odjela već bi se trebala smatrati vizualno atraktivnom građom dostatnom za samostalno predstavljanje publici, bilo je moje istraživačko polazište. Izložba je obuhvatila više od tri stotine knjiga, časopisa i ilustrativnih predložaka.

Podtema izložbe bila je analiza razvoja ornamentike u opremi knjiga, te su uvećanja izabranih ornamenta, vinjeta, inicijala i sličnih elemenata bila izložena u kronološkom slijedu u hodniku Galerije, i to pod zasebnim naslovom: *O izabranim likovnim elementima u tipografskoj opremi tiska od 1838. do 1900. godine.*

Putem tematskih i podtematskih cjelina za publiku su trebale biti izdvojene bitni i prepoznatljivi elementi koji su utjecali na likovnu kvalitetu tiskovina odabranog razdoblja, koje se navode u nastavku.

OPREMA KNJIGA, ČASOPISA I NOVINA TE SITNOG TISKA

Vanjski oblik i grafičku opremu knjiga, časopisa, novina, kalendara, i sitnog tiska u razdoblju od oko 1838. do 1900. g. u Hrvatskoj birao je majstor tiskar. Stoga su tehničke mogućnosti oblikovanja, broj i izbor tiskarskih preša, kao i izvor opremanja tipografskim materijalom bitno utjecali na likovnu kvalitetu pojedinih izdanja. Način primjene elemenata stila, osim u ilustracijama, nalazimo u ornamentici i primijenjenoj tipografiji. Ornamenti, slova, vinjete i obrubne linije, uz ilustraciju, pokazivali su, primjereno tehničkim tiskarskim

moogućnostima (zamjena drvenih preša litografskima), ekonomske preduvjete i popularnost odnosno modernost pojedinih motiva. Na svoj način dokumentirali su i stilske promjene. Ukrase i slova hrvatske su tiskare u spomenutom razdoblju pretežno preuzimale iz uhodanih stranih tipografskih zavoda, a o znanju majstora tiskara ovisila je kvaliteta njihova otiska i raspored u tekstovima. Uz kvalitetu ilustriranog priloga koji se dodaje u knjižni blok ili ukrasa poput inicijala, koji dopunjuju tipografsku kompoziciju tiskovine, stilske promjene pokazuju načine njihove primjene još od 18. st., kada se slova i matrice izrađuju i u domaćim ljevaonicama slova, poput zagrebačke podružnice bečkog tiskara Johanna Thomasa Trattnera (1748. – 1798.), koji je petnaestak godina imao i monopol u proizvodnji tipografskog materijala. Dekorativni odrazi klasicizma 18. st. očitovali su se na bordurama i slovima na početku razdoblja obuhvaćenoga izložbom. Djela što ih je tiskala Novoselska tiskara (od Trattnera ju je kupio biskup Maksimilijan Vrhovac) opremljena su cvjetnim rokokom vinjetama, klasicističkim arhitektonskim motivima i girlandama lovorovih vijenaca. Novoselska tiskara prešla je 1826. g. u vlasništvo Franje Župana (1784. – 1847.), koji je, među ostalim, tiskao ilustrirani časopis *Luna Agramer Zeitschrift*.

TEHNIČKI PREDUVJETI I USPOREDBE

Zamjetan pomak u kvaliteti i opremi tiska dogodio se 1838. g., kada je Ljudevit Gaj osnovao tiskaru i preuzeo tisak *Lune* te pokrenuo časopis kao dodatak novina-

ma *Danici ilirskoj*. Tipografski je materijal nabavljao u Pragu, a kupio je i nove strojeve i slova. Izbor ukrasa proširen je slovima u neogotičkome i neobaroknom stilu, vinjetama svih vrsta (npr. naslovnima, s dekorativnim motivima simbola pobjede, rada i znanosti), uključivši i velik izbor oglasnih. Oko 1839. g. tipografska oprema naše periodike načelno je bila slična opremi austrijskih listova – slične su naslovnice, isti uzorci slova i ukrasa. Ornamentiku 18. st. zamijenili su tada oblici što su ih određivali historijski stilovi i romantizam. Sve je više florealnih vitičastih ornamenata i geometrijskih motiva koji podrazumijevaju crtačku vještinu u prikazu perspektive pokušajima dočaravanja plastičnosti „volumena“. Tiskara Ivana Nepomuka Prettnera iz Karlovca već se od 1822. g. obilno koristila biljnim arabeskama. Ilustracije iz tog vremena sačuvane u časopisima, almanasima i kalendarima tematikom odgovaraju grafici preporodnog doba. Likovni izraz tog vremena određuju klasicizam i „realizam“ bidermajera, pristupačan širokim slojevima građanstva, a kao teme pojavljuju se portreti povijesnih ličnosti, vedute gradova, nošnje i modna ilustracija. Litografija je prevladala bakroreznu ilustraciju, a novinska ilustracija dobiva najveći zamah upravo u vrijeme romantizma...U ornamentici nakon spomenutih vrijednih Prettnerovih biljnih arabeski i vitičastih ornamenata kao novost slijedi secesijska dekoracija te ornamenti koji čine prepoznatljivima izdanja Matice hrvatske oko 1896. g., uključujući uveze, u skladu s internacionalnim secesijskim dostignućima.

O AUTORIMA ILUSTRACIJA

Opusi autora koji su ilustracijama opremali knjige i časopise u razdoblju druge polovice 19. st. uglavnom su neobrađeni, autori su često anonimni ili su potpisani pseudonimom (npr. BIZA), odnosno inicijalima (npr. C. O.p., tj. Karl Oferdinger ili V. A., tj. Vaclav Anderle) ili je riječ o stranim grafičarima (npr. Engleskinja Emily Harding). Oko 1840. g., kada preporodne inicijative i sadržaje iz nacionalne povijesti prati jačanje hrvatskoga građanskog staleža, uz povećanu potrebu za knjigama, časopisima, novinama, pa i zabavnom literaturom, pojačava se tiskarska i nakladnička proizvodnja, a u svakodnevnom je životu sve zastupljenija popularna i uporabna grafika. Sve je više crtača i grafičara koji se bave ilustracijom. Oko 1900. g. inicijalima se kao ilustratori već potpisuju velikani hrvatske moderne kao Josip Račić, Menci Klement Crnčić ili Tomislav Krizman. Katalogom djela izložbe predstavljen je rad važnih tiskara, grafičara, litografa i ilustratora u glavnim središtima književnoga i kulturnog života kao što su u razdoblju obuhvaćenome izložbom bili gradovi Karlovac, Osijek, Varaždin i Zagreb.

IZBOR I POSUDBA DJELA ZA IZLOŽBU

Na taj je izbor i posudbu utjecalo nekoliko elemenata:

- kvaliteta otisnutoga likovnog predloška
- stanje knjige kao knjižnične građe
- autorski pogled kustosice na ilustrirane teme koje su se pojavljivale u tiskanim izdanjima spomenutog razdoblja
- suradnja s muzejskim ustanovama i knjižnicama u Karlovcu, Osijeku, Va-

raždinu i Zagrebu te suradnja s knjižničarima i kustosima.

KONCEPCIJA KATALOGA DJELA KAO PRATEĆEG SEGMENTA IZLOŽBE

Katalog izloženih djela sadržavao je 242 obrađene jedinice i, zahvaljujući suradnicima knjižničarima, bio je sastavljen prema UNIMARC standardima za obradu knjižnične građe. Kataložni se opis građe temeljio, dakle, na poznatim pravilima i standardima nacionalnog bibliografiranja (npr. pristupnice za sve autore, urednike, prevoditelje, ilustratore itd., veći broj napomena). Uz spomenute elemente koji su utjecali na izbor izloženih djela, valja istaknuti i činjenice koje su u smislu kustoskog rada na obradi knjižne građe i likovnog postava sličnih izložaba bile i jesu važne za konačan „izgled“ cjeline, odnosno za izložbu koja treba uspostaviti komunikaciju s posjetiteljima takvih likovnih događanja. U tom smislu želim izdvojiti glavne činjenice na temelju kojih se razlikuje knjiga kao *potencijalni* izložak (rezultat istraživanja) i knjiga kao *izabrani* izložak (eksponat).

To su sljedeći zahtjevi.

- Izabrana je građa trebala biti bogato ilustrirana kako bi opravdala naslovnu temu.
- Knjižna je građa i formatima trebala biti respektabilna jer je knjiga u ovom primjeru trebala biti „galerijski format“ s visinom, širinom i dubinom, te ujedno glavni, a ne prateći element (uz slike, skulpture ili sl.) ili dokumentarni materijal na izložbi.
- Izložci su nužno morali biti neoštećeni. Kao dijelovi pojedinih vrijednih zbirki izdvojeni su prema prikladnosti za

izlaganje u vitrinama, na primjerenim stalcima, tijekom otprilike mjesec dana trajanja izložbe. Tih nekoliko tjedana knjige su bile izložene rasvjetiti do 50 luksa, uz UV folije na prozorima i UV filtre ugrađene u reflektore (spotove). Temperatura u prostoru iznosila je od 18 do 20 °C, a relativna vlaga održavana je između 45 i 55%. Ukratko, kao i za vrijedne litografije iz fundusa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, isti su uvjeti vrijedili za knjige kao izložke koji su prema trajanju izložbe i dnevnom posjetu bili izloženi ukupnoj količini svjetlosti od 9600 luks sati.

Sljedeća važna činjenica u pripremi izložbe bila je popularnost stanovite literature za određenu publiku. Nekad, kao i danas, ilustracije novina i časopisa, udžbenika, putopisa ili slikovnica već svojom funkcijom uspostavljaju komunikaciju s čitateljima, kao i s posjetiteljima. Za izložbu su odabrane najčitanije novine istraživanog razdoblja (*Vienac*, posebice godišta koja je uređivao August Šenoa, 1874. – 1881.), najpopularniji putopisi (Filipovićev *Zemljopis* iz 1878., s ilustracijama Ferdinanda Quiqereza), ilustrirani udžbenici s najvećim brojem izdanja, najljepše slikovnice i knjige za djecu iz Hrvatskoga školskog muzeja te popularni notni zapisi iz glazbenog odjela Knjižnica grada Zagreba, bogato ilustriranih naslovnica.

Posljednja činjenica koja je u pripremi izložbe bila osobito istaknuta jest edukativnost odabrane građe. Prema izloženim, nekad osobito popularnim knjigama i motivima (npr. prema *Basnama* urednika Ignjata Čivića Rorhskog, koje je ilustracijama opremio Adalbert Nikola Lauppert) održane su edukativne radio-

nice za djecu i odrasle u organizaciji muzejske pedagoginje Liljane Velkovski. Na autentičnoj preši vlasnice Nevenke Arbanas otiskivale su se litografije, a grafike su otiskivane na galerijskoj maloj preši naše likovne radionice, prema novonacrtanim predlošcima koje su pripremili Igor Konjušak i Iva Risek. Predavanja je za sve posjetitelje i studente Akademije likovnih umjetnosti održavao Antun Bićanić, a savjetima o kataloškim opisima pojedinih grafičkih tehnika (osobito vrijednim finesama u opisu pojedinih tehnika u djelima Julija Hühna, Vinzenza Katzlera ili Franje Mückea) pomagao je Hamo Čavrk.

PROSTOR IZLOŽBE

Knjižna građa od tristotinjak naslova, originalne litografije, predlošci za ilustracije, skice i fotografska uvećanja bili su izloženi u prizemlju Klovićevih dvora. Fotografska uvećanja činila su zaseban i vrijedan segment likovnog postava izložbe, kako bi brojne stranice knjiga opremljenih vrijednim ilustracijama, bez obzira na prigodni subjektivni izbor (odnosno na određenu stranicu istaknutu postavom u vitrini) dobile istaknuto mjesto na zidu – na izložbenoj površini koja na drukčiji i specifičan način komunicira s gledateljem.

LITERATURA

Balen, Branka. *Josip Franjo Mücke (1821. – 1883.)*. Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, Osijek, 2000.

Batinić, Štefka. *Zabava i pouka dobroj djeci i mladeži*. *Hrvatski časopisi za djecu i mladež od 1864. do 1945.* Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2004., str. 9-51.

Bratulić, Josip, Damjanović Stjepan. *Hrvatska pisana kultura. Izbor djela pisanih latinicom, gla-*

goljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća, 2. sv.: XVIII. I XIX. st. Izdavačka kuća Veda d.o.o., Križevci; GZH, Zagreb, 2007.

Bregovac, Pisk Marina. *Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća. Pregled tema iz nacionalne povijesti*. Katalog izložbe „Historicizam u Hrvatskoj”, knj. I., Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000., str. 311.

Kamenov, Krunoslav. *Oleografija u Hrvatskoj 1864 – 1918*. Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, 1988.

Kavurić, Lada. *Oblikovanje plakata i knjige. „Secesija u Hrvatskoj“*, katalog izložbe. Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2003., str. 132.

Lončarić, Magdalena. *Tiskarstvo u Varaždinu 1586. – 1946*. Gradski muzej Varaždin, TIVA tiskara d.o.o., Varaždin, 2007.

Majhut, Berislav. *Ilustracije u Knjižnici za mladež Hrvatskog pedagoško-književnog zbora do 1918. Umjetnost i dijete*, Zagreb, 1996., br. 1-3, str. 65-79.

Maković, Zvonko. *Ikonografija popularne štampane slike. Život umjetnosti*, br. 29-30, Zagreb, 1980., str. 79-90

Maković, Zvonko. *Popularna štampana slika: porijeklo, funkcija, značenje. Život umjetnosti*, br. 32, Zagreb, 1981., str. 35-48

Maruševski, Olga. *Likovni elementi u tipografskoj opremi periodičke štampe u Hrvatskoj do sredine XIX. stoljeća; u: Počeci štampe jugoslovenskih naroda*. Jugoslavenski institut za novinarstvo, Beograd, 1969., str. 161.-176.

Pelc, Milan. *Slike za široku potrošnju: hrvatska grafika druge polovine 19. stoljeća. „Historicizam u Hrvatskoj”*, knj. I. Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000., str. 329-336.

Rapo, Vesna. *Pariška soba. Uspjesi hrvatskoga školstva na izložbama druge polovice 19. stoljeća*. Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2006., str. 146-316.

Upute za uporabu formata UNIMARC za katalogni opis sitnog tiska. Izradile Dorica Blažević i Dubravka Salaj-Pušić. Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, 2005.

Vegh, Željko. *Croatie Scriptorum Latini. Hrvatske knjige tiskane na latinskom jeziku u Zbirci RARA*. Knjižnice grada Zagreba, Gradska knjižnica, Zagreb, 2003.

Vinaj, Marina. *Grada za bibliografiju osječkih novina 1848. – 1945.*, magistrski rad. Odsjek za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001.

HOW TO EXHIBIT BOOK: PRESENTATION OF BOOK HOLDINGS

The exhibition “Illustration in Croatia in the 19th century”, held in Klovićevi dvori Gallery in Zagreb from March 8 to April 3, 2011, was employed as an example of one of the ways of the treatment and exhibition as well as the specifics of the gallery presentation of the book as exhibit for the users of museum contents.

The idea of an exhibition was founded on scholarly research into illustrations in publications issued between 1838 and 1900 from Croatian printing shops, even if not exclusively in Croatian. The choice of the books to be exhibited was affected by the quality of the original artwork that was printed, the condition of the book as library material and the authorial view on the illustrated topics that appeared in the printed editions of the mentioned period. The material was borrowed from several museum institutions and libraries from Zagreb, Osijek and Varaždin, and the catalogue with 242 entries was made according to the UNIMARC standard for the treatment of library material.